

Farklı Dillerdeki Zaman Tümceleri ve “-DiğİNda ve -Diğİ zaman” Tümcelerinin Eylemcil veya Adcıl Uyuma Girmesinin Nedenleri Üzerine

Time Clauses on Different Languages and on the Reasons for “-DiğİNda and -Diğİ zaman” Sentences Harmony with Verbal or Nominal

Ayberk Kurtgel

Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Niğde / Türkiye

e-posta ayberkkurtgel@gmail.com

orcid 0000-0003-4813-2849

doi 10.54316/dilarastirmalari.1082540

Atıf

Citation

Kurtgel, Ayberk (2022). Farklı Dillerdeki Zaman Tümceleri ve “-DiğİNda ve -Diğİ zaman” Tümcelerinin Eylemcil veya Adcıl Uyuma Girmesinin Nedenleri Üzerine. *Dil Araştırmaları*, 30: 247-267

Başvuru

Submitted

03.03.2022

Revizyon

Revised

11.04.2022

Kabul

Accepted

26.04.2022

Çevrimiçi Yayın

Published Online

31.05.2022

ÖZ

Türkiye Türkçesinde, -Diğİ zaman/zamanlar(da)/gün/günler(de)/an/anlar(da)/sabah/ sabahlar(da)/akşam/akşamlar(da)/gece/geceler(de) öbeğiyle kurulan ana ve yan tümce öznelerinin farklı olduğu “(Sen) ben/ben+im Ankara’ya gel-diğim zaman/gün/an/sabah/akşam/gece amcana gitmişti-n.” ve “Patronum ben/ben+im işe geç kal-diğim zamanlar(da)/günler(de)/anlar(da) gergin olur.” örneklerinde yan tümcelerin hem iyelik hem de eylemcil zamirle uyuma girdiği görülmektedir. Ana ve yan tümce öznelerinin aynı olduğu durumlarda ise yan tümce yalnızca eylemcil zamirle uyuma girmektedir: “Ben/*Ben+im Ankara’ya gel-diğim zaman/gün/an/sabah/akşam/gece amcana gitmişti-m.”, “Ben/*Ben+im yorgun ol-duğum akşamlar(da) genellikle film izlerim.”. Çokluk biçimlerinin kaldırıldığı durumlarda ise tümcelerin yanlış olduğu gözlemlenmektedir: “*Kardeşim ben/ben+im ağrıdan uyuyama-dığim gece(ler)de bana masaj yapar.”, “*Ben/*Ben+im ağrıdan uyuyama-dığim gece(ler)de egzersiz yaparım.”. -DiğİNda ulacıyla kurulan yan tümcelerde ise ana ve yan tümcenin özneleri farklı da olsa aynı da olsa yan tümce yalnızca eylemcil zamirle uyum özelliği sergilemektedir: “(Sen) ben/*ben+im Ankara’ya gel-diğimde amcana gitmişti-n”, “Ben/*Ben+im Ankara’ya gel-diğimde amcana gitmişti-m.”. Tümceler, Yükseltme ve Denetleme Kuramı’na (Theory of Rising and Control) göre incelenmiş ve zaman bildiren sözcüklerle kurulan tümcelerin, Korecede tümleyici oluşturan kes sözcüğünden hareketle, “Ben [oku-duğum şey+i] biliyorum.” yapısındaki tümcelerle benzerliği saptanmıştır. Buna göre, özne denetleme tümcelerinin yalnızca eylemcil zamirle, nesne yükseltme tümcelerinin hem eylemcil hem de iyelik zamiriyle kurulabildiği

bulgusuna varılmıştır. -DIğINDA tümcelerinde ise yalnızca özne denetlemenin gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Bunların yanı sıra, Türkiye Türkçesindeki zaman tümcelerinin çoğunlukla sırasız (deranked), bazen de dengeli (balanced) tümcelerle kurulduğu tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinin bu bakımdan, Guatemala’da konuşulan Maya dil ailesine ait Tzutuhilce ve Brezilya’da konuşulan Canela-Krah ile benzer yönlere sahip olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: -DIğINDA, -DIğİ zaman, zarf-fiil/ulaç, yükseltme ve denetleme, eylemcil zamir, iyelik zamiri, zaman zarfı, dengeli ve sırasız

ABSTRACT

In Turkey Turkish, in the examples “(Sen) ben/ben+im Ankara’ya gel-diğim zaman/gün/an/sabah/akşam/gece amcana gitmişti-n.” and “Patronum ben/ben+im işe geç kal-diğim zamanlar(da)/günler(de)/anlar(da) gergin olur.” that is constructed with phrase -DIğİ zaman/zamanlar(da)/gün/günler(de)/an/anlar(da)/sabah/ sabahlar(da)/akşam/akşamlar(da)/gece/geceler(de) in which subjects of main and subordinate clause are different, it is seen that the subordinate clauses are harmony with both possessive and verbal pronouns. In cases where the main and subordinate clause subjects are the same, the subordinate clause is only harmony with the verbal pronoun: “Ben/*Ben+im Ankara’ya gel-diğim zaman/gn/an/sabah/akşam/gece amcana gitmişti-m.”, “Ben/*Ben+im yorgun ol-duğum akşamlar(da) genellikle film izlerim.”. In cases where the plural morpheme is removed, it is observed that the sentences are incorrect: “*Kardeşim ben/ben+im ağrıdan uyuyama-diğim gece(ler)de bana masaj yapar.”, “*Ben/*Ben+im ağrıdan uyuyama-diğim gece(ler)de egzersiz yaparım.”. In the subordinate clauses formed with the gerund -DIğINDA, even if the main and subordinate subjects are the same or different, the clause only exhibits harmony with the verbal pronoun: “(Sen) ben/*ben+im Ankara’ya gel-diğimde amcana gitmişti-n”, “Ben/*Ben+im Ankara’ya gel-diğimde amcana gitmişti-m.”. Sentences, which were examined according to the Theory of Rising and Control and formed with time-indicating words, are based on the word kes, which forms a complement in Korean, and “Ben [oku-duğum şey+i] biliyorum.” similarity with the sentences in the structure was determined. According to this, it has been found that subject controlling sentences can only be formed with verbal pronouns, and object raising sentences with both verbal and possessive pronouns. In -DIğINDA sentences, only subject control was observed. In addition to these, it was determined that the time sentences in Turkey Turkish were mostly formed with deranked and sometimes balanced sentences. In this respect, Turkey Turkish is thought to have similar aspects with Tzutujil, which belongs to the Mayan language family spoken in Guatemala, and Canela-Krah, which is spoken in Brazil.

Keywords: -DIğINDA, -DIğİ zaman, gerund, rising and control, verbal pronoun, possessive pronoun, time adverb, balanced and deranked

0. Giriş

Türkiye Türkçesinde eylemcil ve adıl uyum olmak üzere iki türlü şahıs uyumu olduğu görülmektedir. Adıl uyum; iyelik biçimbirimlerinin, ad türünden sözcüklere biçimlenerek iyelik zamirleriyle uyuma girmesiyle oluşurken (ben+*im* çanta+*m*) eylemcil uyum; eylem kök veya gövdelerine; kip, görünüş, zaman biçimbirimlerinden sonra biçimlenen şahıs biçimbirimleriyle (ben gel-di-*m*) gerçekleşmektedir. Ancak Türkiye Türkçesindeki *-DIĞINDA* ulacının üzerinde iyelik biçimbirimi bulunmasına rağmen, eylemcil zamirle uyuma girdiği görülmektedir: *Sen (Sen+in) gel-di(ğ)+in+de yemek yeriz.*

Günay Karaağaç, *-DIĞINDA* ulacının yalnızca zaman bildirdiğini ifade etmektedir (2013: 385). Ulacın, ortaçların durum biçimbirimi almasıyla oluştuğu vurgulanmaktadır (Özkan vd. 2020: 90). Banguoğlu, ulaçların da ortaçlar gibi iyelik biçimbirimi alanlarının ve almayanlarının olduğunu belirterek “vardığımda” örneğini vermektedir (2019: 428). Yılmaz, yapının *-DiktE* ile aynı anlama sahip olduğu görüşündedir. Yılmaz’a göre *-DIĞINDA* ile bu ulaç arasındaki tek fark, iyelik biçimbiriminin kişi anlamı vasıtasıyla eylemin süjesinin bildirilmesidir (2019: 135). Korkmaz, *-Dik/-DUk* ortacının durum biçimbirimiyle genişlemesiyle, *-DiktA/-DUktA* biçiminde asıl fiildeki hareketin zamanını belirleyen zarfların türediğini ifade etmiştir. *-DiktA/-DUktA* ulacı, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde bolca kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde ise, ortaç ile durum biçimbirimi arasına iyelik biçimbirimi girmesiyle yeni bir ulaç oluşmuştur: “aldığımda, aldığımda, aldığımızda, vermediklerinde” (2014: 879).

Gülsevin *-DIĞINDA* ulacını, birleşik ulaç olarak incelemektedir. Ortacın, iyelik ve bulunma durumu biçimbirimlerinin işlevini yitirdiğini ve yapının artık eklendiği sözcüğü geçici olarak zarflaştırdığı görüşündedir (2001: 127). Göksel ve Kerlake, *-Dik* ve *-AcAk* biçimbirimlerini anlattığı bölümde, *-Dik* biçimbiriminin zarflaştırıcı işleve sahip olduğunu ve birtakım biçimbirimin bir araya gelmesiyle oluştuğunu belirtmektedir (2005: 85). Underhill, konuyu nesnel ortaçlar ana başlığı altında ele almış ve *when* alt başlığında incelemiştir. Nesnel ortaçların *zaman* ve *vakit* sözcükleriyle kullanılabilceğini belirtmiştir (1976: 291). Özdemir bu ulacın, üzerinde özne taşıdığını bildirmektedir. Öznenin ise iyelik biçimbirimi olduğunu ve iyelik biçimbiriminin şahıs biçimbirimi görevi üstlendiğini ifade etmektedir (2013: 204).

Türkçede yeni¹ zarf-fiillerin², fiilimsi üzerine gelen iyelik ve durum biçimbirimleriyle oluştuğu bilinmektedir (Yüceol Özezen 2018: 81). Adeylemler ve ortaçlarla oluşturulan ulaçların büyük bir bölümü, iyelik biçimbirimleriyle çekimlenerek devingen yapıları oluştururlar. Türkmencedeki “-kaa, -kÊÊ” ulacı, 3. tekil kişi haricinde iyelik biçimbirimleriyle uyuma girerken “-inça, -inçÊ” ulacı da “-inçam, inçÊk, inçÊñ, -inçañız ve inçÊler” olmak üzere iyelik kökenli kişi uyumlarıyla çekimlenmektedir (Yüceol Özezen 2018: 83). Tuvacada; “-r, -ar, -er” ve “-mak için, -maya, -meye”

¹ Yüceol Özezen, *yeni zarf-fiilleri*, bir fiilimsi üzerine yalnızca durum biçimbirimi veya hem iyelik hem de durum biçimbirimi gelmesiyle tanımlamaktadır.

² Söz konusu makalede *yeni zarf-fiil* bir tanımlama olduğundan buradaki aktarımda da zarf-fiil olarak ifade edilmiştir. Ancak yazımın devamında; zarf-fiil için ulaç, sıfat-fiil için ortaç, isim-fiil için adeylem terimi kullanılacaktır.

anlamını katan “-ràa, -rge / -aràa, -erge” ulaçları; “-dığında, -diğinde, -diği zaman, -ınca, -ince” anlamında kullanılmakta ve 1. ve 2. tekil kişi iyelik biçimbirimleriyle uyuma girmektedirler (Yüceol Özezen 2018: 86). Türkçedeki *-DIĞINDA* ulacı, yalnızca biçimlendiği sözcüğe iyelik ilgisi katmakla kalmaz; aynı zamanda sözcüğü kendisinden önceki sözcükle de ilişkilendirir: “[Ben] gördüğümde < [ben] gör-düğümde < [ben[im]] gör-dük-ü-m-de” (Yüceol Özezen 2018: 95).

Boz, birleşik ulaçları incelediği makalesinde, “fiil+sıfat-fiil+(iyelik eki+) hal eki” yapısıyla oluşan ulaçları, birleşik ulaçlar olmalarının yanı sıra başka görevlerde de kullanıldıkları için başlı başına birleşik ulaç olarak değerlendirmemiştir. *-DIK*’lı yapıları, “Zarf Tamlayıcısı” ve “Zarf Tamlayıcısı Dışındaki Diğer Tamlayıcılar Görevinde” olmak üzere iki başlık altında incelemiştir. *-DIĞINDA* biçimbirimindeki zaman anlamının ortaçağ, şahıs ifadesinin de iyelik biçimbirimiyle verildiği kanaatindedir. Türkiye Türkçesinde iyelik biçimbirimiyle oluşturulmuş yapıların daha fazla kullanılmasının nedenini, iyelik biçimbirimleriyle aktarılan şahıs uyumunun daha fazla önemszenmesiyle açıklamaktadır (2005: 46-48).

L. A. Pokrovskaya, Gagauzcadaki “-dınan” ulacının, “-dıı+lan” biçiminde; ortaç, 3.tekil kişi iyelik biçimbirimi ve “-lan/-nan (<ilen)” edatının birleşmesiyle meydana geldiğini aktarmaktadır. “-dıcaanan” ulacının biçimbilimsel analizini ise “-dıı+çaın+nan” olarak açıklamaktadır. Gagauzcadaki bu ulaç, iyelik biçimbirimiyle biçimlenen ortaç, eskicil vasıta biçimbirimiyle biçimlenmiş *zaman* sözcüğü *çak* (ça+ın) ve *-nan* edatıyla oluşmuştur. “-dıcaanan” ulacının Türkiye Türkçesindeki karşılığı, *-DIĞINDA* ve *-Inca* ulaçlarıdır (1963, Hünerli 2021: 75-76’dan).

Aydemir, ulaçları; *öncekilik*, *sonrakilik* ve *eşzamanlılık* olarak sınıflandırdığı makalesinde *-DIĞINDA* ulacını, “İçeri girdiğimde herkes yemek yiyordu” örneğinde *eşzamanlılık ilişkisi*; “Beyoğlu’na geldiğimizde vakit çoktan öğleyi bulmuştu” örneğinde ise *öncekilik ilişkisi* olarak incelemektedir (2013: 27). Zengin, Almanca ve Türkçedeki ulaçların eşdeğerliliklerini ele aldığı yazısında *-DIĞINDA* ulacını, temel ve yan tümcedeki eylemin aynı anda gerçekleşmesine göre *eş zamanlı yan tümceler* sınıfına dahil etmektedir (2018: 37).

Tiken, *-DIĞI zaman* yapısındaki *zaman* sözcüğünün, *-DIĞI* biçimbirimiyle birleşik ulaç oluşturmadığını ve *-DIĞI* biçimbiriminin *zaman* sözcüğünün sıfatı olduğunu ifade etmektedir (2003: 346). *-DIĞINDA* ulacını ise, “Gözlerimi açtığımda kapının vurulduğunu duydum” tümcesinde *zarf*; “Bu hiviyeti³ ile düşünülürdüğünde, gerçekten ‘güzel san’atlar’, akıl için olmaktan ziyade ‘gönül için’ vardır.” tümcesinde *şart*; “DTCF nüshasının, Hayri Akyüz’ün şahsî kütüphanesindeki nüsha olduğunda şüphe yoktur.” tümcesinde ise *konu* olarak değerlendirmektedir (2003: 348).

Türkmen Türkçesinde *-An+iyelik+-DA bulunma biçimbirimi*, *-DIĞINDA* ulacı işlevinde kullanılmaktadır: “Eger men gidenimde, başıma iş düşse, şu gılıçdan gan damar (Ben gittiğimde başıma bir şey gelirse bu kılıçtan kan damlar).” (Türkmen 2015: 49). *-DIĞINDA* ulacı, kendisinden sonraki fiilin gerçekleşme zamanını belirtmektedir. “Tatile gittiğimde seni de götüreceğim” tümcesindeki ulaç, fiilin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini bildirirken “Bu açıdan bakıldığında sevgilinin sitemi, cefası ve

³ Çalışmadan doğrudan alıntı yapıldığı için sözcük, “hüviyet” yerine “hiviyet” biçimiyle aktarılmıştır.

istiğnası, âşık için bir nimet yerine geçer.” tümcesinde ise şart anlamında kullanılmaktadır (Kurt 2006: 41).

Çalışmamızın konusu, Türkiye Türkçesindeki *-DIĞINDA* biçimbirimiyle sınırlandırılmıştır ancak Gagauzca ve Türkmencedeki yapıların da iyelik biçimbirimiyle oluşması nedeniyle burada kısaca değinilmek istenmiştir.

1. Çalışmanın Temelini Oluşturan Örnekler

Çalışmanın temelini, aşağıdaki örnekler oluşturmaktadır:

1. *-DIĞI zaman/gün/an/sabah/akşam/gece* öbeğiyle kurulan yan tümcenin öznesiyle ana tümcenin öznesi farklıysa yan tümce, hem eylemcil zamirle eylemcil uyuma hem de iyelik zamiriyle adıl uyuma girebilmektedir (1a-b). Oysaki *-DIK* üzerindeki iyelik biçimbirimi, ana tümce ve yan tümcenin özneleri aynı olduğunda yalnızca eylemcil zamirle uyuma girebilmektedir (1c-d):

- (1) a. *(Sen) ben+im* Ankara’ya gel-diğim zaman/gün/an/sabah/akşam/gece amcana gitmişti-n.
- b. *(Sen) ben* Ankara’ya gel-diğim zaman/gün/an/sabah/akşam/gece amcana gitmişti-n.
- c. *Ben* Ankara’ya gel-diğim zaman/gün/an/sabah/akşam/gece amcama gitmişti-m.
- d. **Ben+im* Ankara’ya gel-diğim zaman/gün/an/sabah/akşam/gece amcama gitmişti-m.

2. *-DIĞI zaman/gün/an/sabah/akşam/gece* öbeğiyle kurulan yan tümcelerde *-DIĞI* biçimbirimi, ana ve yan tümcenin öznesi farklı olduğunda hem eylemcil zamirle hem de iyelik zamiriyle uyuma girebiliyorken *-DIĞINDA* ulacıyla kurulan yan tümcelerde, ana ve yan tümcenin öznesi farklı da olsa (2a-b) aynı da olsa (2c-d) *-DIĞINDA* ulacının yalnızca eylemcil zamirle uyuma girebildiği görülmektedir:

- (2) a. *(Sen) ben* Ankara’ya gel-diğimde amcana gitmişti-n.
- b. **(Sen) ben+im* Ankara’ya gel-diğimde amcana gitmişti-n.
- c. *Ben* Ankara’ya gel-diğimde amcama gitmişti-m.
- d. **Ben+im* Ankara’ya gel-diğimde amcama gitmişti-m.

3. *-DIĞI* biçimbirimiyle öbek kuran; *zaman/gün/an/sabah/akşam ve gece* sözcükleri, çokluk ve bulunma durumu biçimbirimlerini alabilir. Bu öbek yapılarında yan ve ana tümcenin özneleri aynıysa yan tümceler eylemcil zamirle (4a-e-i-l); farklıysa hem iyelik zamiriyle hem de eylemcil zamirle (4c-g-j-n) uyuma girebilmektedir. Bulunma durumu, bu sözcüklerin üzerinden atılsa da tümcelerin anlamında bozulma görülmez. Ancak çokluk biçimbirimlerinin atıldığı durumlarda tümceler bozulmaktadır (4b-d-f-h-i-k-m-o):

- (3) a. *Ben/*Ben+im* işe geç kal-dığım zamanlar(da)/günler(de)/anlar(da) gergin olur-um.
- b. **Ben/*Ben+im* işe geç kal-dığım zamanda/günde/anda gergin olur-um.
- c. *Patronum ben/ben+im* işe geç kal-dığım zamanlar(da)/günler(de)/anlar(da) gergin olur.
- d. **Patronum ben/ben+im* işe geç kal-dığım zamanda/günde/anda gergin olur.
- e. *Ben/*Ben+im* yorgun ol-duğum akşamlar(da) genellikle film izler-im.

- f. *Ben/*Ben+im yorgun ol-duğum akşamda genellikle film izler-im.
- g. Evdekiler ben/ben+im yorgun ol-duğum akşamlar(da) sessiz olmaya özen gösterir.
- h. *Evdekiler ben/ben+im yorgun ol-duğum akşamda sessiz olmaya özen gösterir.
- i. Ben/*Ben+im ağrıdan uyuyama-dığım geceler(de) egzersiz yapar-ım.
- i. *Ben/*Ben+im ağrıdan uyuyama-dığım gecede egzersiz yapar-ım.
- j. Kardeşim ben/ben+im ağrıdan uyuyama-dığım geceler(de) bana masaj yapar.
- k. *Kardeşim ben/ben+im ağrıdan uyuyama-dığım gecede bana masaj yapar.
- l. Ben/*Ben+im uyuyakal-dığım sabahlar(da) kahvaltımı iş yerinde yapar-ım.
- m. *Ben/*Ben+im uyuyakal-dığım sabahta kahvaltımı iş yerinde yapar-ım.
- n. Kardeşim ben/ben+im uyuyakal-dığım sabahlar(da) beni işe bırakır.
- o. *Kardeşim ben/ben+im uyuyakal-dığım sabahta beni işe bırakır.

2. Araştırma Soruları

Yukarıda verilen örnek tümceler üzerinden çalışmada ele alınacak araştırma soruları şunlardır:

1. -DIğI biçimbirimi, sıfat işlevli yan tümcelerde ana ve yan tümcenin öznesi farklı olduğunda hem eylemcil zamirle hem de iyelik zamiriyle uyuma girebiliyorken her iki tümcenin de öznesi aynı olduğunda neden yalnızca eylemcil zamirle uyuma girmektedir?
2. -DIğINda biçimbirimi, ana ve yan tümcenin öznesi farklı veya aynı olduğu durumlarda neden yalnızca eylemcil zamirle uyuma girmektedir?
3. -DIğI zamanlar(da)/günler(de)/anlar(da)/sabahlar(da)/akşamlar(da)/geceler(de) öbek yapısında; zaman, gün, an, sabah, akşam ve gece sözcükleri, çokluk ve bulunma durumu biçimbirimiyle veya yalnızca çokluk biçimbirimiyle çekimlenebildiği halde neden -DIğI zamanda/günde/anda/sabahta/akşamda/gecede öbek yapısında sadece bulunma durumu biçimbirimiyle çekimlenememektedir?

3. Farklı Dillerden Örneklerle Zaman Tümcelerinin Yapısı

3.1 Dengeli (Balanced) ve Sırasız (Deranked) Tümce Yapıları

Dillerin; sözdizimsel, biçimbilimsel, sesbilimsel ve kullanımbilimsel özelliklerine göre işleyiş sistemleri farklıdır. Türkçe, eklemeli bir dil olduğundan sözcükler biçimbirimlerle işlerlik kazanır. Türkçedeki farklı birçok biçimbirimin sözcüklere kazandırdığı değişik anlamların yanı sıra, -DIğINda ulacı da eklendiği fiile zaman anlamı katmaktadır. Ancak her dil, tümcelere ya da sözcüklere biçimbirimlerle işlerlik kazandırmaz. (5)'teki örnekte görüldüğü üzere, İngilizcede zaman tümceleri *when* sözcüğüyle kurulur. *When* sözcüğüyle kurulan yan tümcelerdeki fiiller, ana tümceyle kurduğu ilişkiye göre *bitimli* (*finite*) ve *bitimsiz* (*non-finite*) olarak ikiye ayrılmaktadır.

Bir fiilin bitimli olması; zaman, görünüş ve kiplik unsurlarını içermesi ve kişi uyumuna girmesiyle gerçekleşir (Cristofaro 2003: 53). Bitimli ve bitimsiz fiil yapıları, ana hatlarıyla biçimbilimsel ölçütlere dayanmaktadır (e-WALS Purpose Clauses 27.02.2022) ve oluşum itibarıyla *dengeli (balanced)* ve *sırasız (deranked)* tümceler olarak ifade edilmektedir (Stassen 1985: 76-77; Cristofaro 2003: 54). Fiiller tümce düzeyinde bitimli fiil biçimbirimleri olan zaman, görünüş, kiplik ve kişi uyumuyla çekimlenip *bağımsız bildirim tümcesi (independent declarative clause)* haline geldiğinde dengeli olarak adlandırılmaktadır. Bu biçimbirimlerle hiç çekimlenmeyen veya adlaştırma işlevindeki ortaçlar, edatlar, durum işaretleyicileri ve *biçimcilerle⁴ (clitics)* çekimlenip bağımsız bildirim tümcesi kuramayan fiiller ise sırasız tümceleri oluşturmaktadır. Buna göre Türkçede, diğer biçimbirimlerle kurulan yan tümcelerde olduğu gibi, bitimsiz fiil biçimbirimi olan *-DIĞINDA*'nın sırasız tümce oluşturduğu görülmektedir. İngilizcede ise *when*le kurulan yan tümceler, hem dengeli hem de sırasız olarak tümcede yer alabilmektedir:

(5) a. “[When I go there], there is hardly anybody around.”
-DIĞINDA ben git- oraya yoktu neredeyse hiç kimse etrafta
 “When I go there, there is hardly anybody around.”

(e-WALS When Clauses 27.02.2022)

“Ben oraya gittiğimde etrafta neredeyse hiç kimse yoktu.”

b. “[When the Nazis came to power], several intellectuals left Germany.”
-DIĞINDA BEL Naziler GEÇgel- iktidara birçok aydın GEÇterk et- Almanya
 “When the Nazis came to power, several intellectuals left Germany.”

(e-WALS When Clauses 27.02.2022)

“Naziler iktidara geldi, birçok insan Almanya’yı terk etti.”

“Naziler iktidara geldiğinde birçok aydın Almanya’yı terk etti.”

c. “[When writing the next chapter], you should deal with these issues”
-DIĞINDA SÜRyaz- BELbir sonraki bölüm sen GERilgilen- bu konular
 “When writing the next chapter, you should deal with these issues.”

(e-WALS When Clauses 27.02.2022)

“Bir sonraki bölümü yazarken bu konularla ilgilenmelisiniz.”

(5a-b)'de görüldüğü üzere, İngilizcede zaman tümcelerini oluşturan fiiller, *when* sözcüğünün ardından, ana tümcelerdeki bitimli fiillerde olduğu gibi; kip, görünüş, zaman ve kişi uyumu unsurlarını içermektedir. (5c)'de verilen örnekte ise *write* fiiliyle kurulan yan tümce, görünüş kategorisinden sürerlik anlamı katan *-ing* biçimbirimiyle çekimlenmesine rağmen kişi uyumuna girmediği için sırasızdır. Dolayısıyla İngilizcedeki zaman tümcelerinin hem dengeli hem de sırasız olduğu görülmektedir. Türkçedeki *-DIĞINDA* biçimbirimi ise adıl uyuma girse de kip, görünüş ve zaman unsurlarıyla çekimlenmediğinden yalnızca sırasız tümceler oluşturmaktadır. Burada

⁴ İMER, Kamile; KOCAMAN, Ahmet; ÖZSOY, A. Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. 53.

dikkati çeken ve vurgulanması gereken diğer bir husus, *when* sözcüğünün, tümceler dengeli veya sırasız olsa da her iki tümceyle de kullanılabilmesidir. Oysaki, Türkçedeki *-DIĞİNDA* ve İngilizcedeki gibi *zaman* sözcüğüyle öbeleşerek tümceye zaman anlamı katan *-DIK+iyelik zaman* yapısı, yalnızca sırasız tümceler kurabilmektedir. Türkçe, *-DIĞİNDA* biçimbirimi ve *-DIK+iyelik zaman* öbeği üzerinde aynı anda hem zamanı hem de tümcenin dengeli ve sırasız olma özelliğini işlerken İngilizce, *when* sözcüğüyle yalnızca zamanı ifade etmekte ve ardından gelen unsurlarla da tümce yapısını ortaya koymaktadır.

Guatemala'da konuşulan, Maya dil ailesine ait Tzutuhilcede, zaman tümceleri iki şekilde oluşmaktadır. (6a)'da *toq*, tümceye zaman anlamı katmaktadır ve yan tümce sırasızdır. (6b)'de ise ana ve yan tümcedeki fiillerin her ikisi de tam çekimlidir; dengelidir. Tümceye zaman anlamı katmak için herhangi bir biçimbirim veya dilbilgisel işaretleyici kullanılmamaktadır. Zaman anlamı, yalnızca kullanımbilimsel ve bağlamsal çıkarımlarla elde edilmektedir. *Marimba* sözcüğü, tümceye girdiğinde ana tümcenin gerçekleşmesini koşula bağlamakta ve eylemin yapılabilmesini belirli şartların elverdiği zaman dilimiyle sınırlamaktadır (e-WALS When Clauses 27.02.2022):

- (6) a. “[*Toq nok q’ojoom pan armaita*], *neeq’ab’ari*
when ABS:3SG-begin marimba in brotherhood-house ABS:3PL-get drunk”
-DIĞİNDA YLN:3TKL-başla- marimba -DA kardeşlik evi YLN:3ÇOĞ-sarhoş ol-
“When the marimba begins in the brotherhood house, they get drunk.”

(Cristofaro 2003: 43; Dayley 1981: 513)

“Kardeşlik evinde marimba başlayınca sarhoş olurlar.”

- b. “*Kongáana q’ab’arik nb’ajni [k’o q’ojoom]*
tremendous drinking is-done exist marimba”
muazzam içki yapılır var marimba
“Tremendous drinking is on there being a marimba (when there is a marimba).”

(e-WALS When Clauses 27.02.2022; Dayley 1981: 509)

“Marimba varsa/marimba olduğunda muazzam içkiler yapılır.”

Brezilya'da konuşulan Canela-Krahô dilinde, ana ve yan tümceler dengelidir. Tzutuhilcede olduğu gibi, Canela-Krahô'da da zaman anlamını veren sözcük, biçimbirim veya herhangi bir dilbilgisel işaretleyici kullanılmaz. Tümcedeki fiillerin çekimlerine ve kullanımbilimsel olarak ifade ettikleri anlama göre tümcede zaman anlamının bulunup bulunmadığı konuşurlar tarafından anlaşılır (e-WALS When Clauses 27.02.2022):

- (7) “[*pê wa i-pým*], *pê inxê ty*
PAST 1 1-fall PAST mother die”
GEÇ 1 1-düş- GEÇ anne öl-
-tü ben m-düş- -dü anne öl-

“My mother died when I was born.”

(e-WALS When Clauses 27.02.2022; Popjes and Popjes 1986: 139)

“Ben doğdum, annem öldü.”

“Ben doğduğumda annem öldü.”

Uganda’da konuşulan Lango’da bitimsiz fiil, edat öbeğiyle sırasız tümce oluşturmaktadır (e-WALS Purpose Clauses 27.02.2022):

(8) “*lócə òbínò [mê càmmò gwènò]*

man 3SG.come.PERF for eat.INF chicken”

adam 3TKL.gel-.GEÇ için ye-BTSZ tavuk

“The man came to eat chicken”

(e-WALS Purpose Clauses 27.02.2022; Noonan 1992: 245)

“Adam tavuk yemek için geldi.”

Sırasız tümcelerde; kip, görünüş, zaman ve kişi anlamını aktarmaya özgü birtakım biçimbirimler vardır. İtalyancadan alınan (9). örnekte, *scriv-e* fiilindeki *e* biçimbirimi, hem kişiyi hem de ana tümcenin önermesini içermektedir. *accorg-a* fiilindeki *a* biçimbirimi ise kişi uyumuyla birlikte amaç tümcesinin gerçekleşmesine yönelik isteği ifade etmektedir (e-WALS Purpose Clauses 27.02.2022):

(9) “*Glie-lo scriv-e [affinché se ne accorg-a].*

to.him/her-it write-3SG.IND in.order.for REFL of.it realize-3SG.SBJV”

-nA.o yaz-3TKL.BİL -mAsI için DÖN onun fark et-3TKL.İST

“S/he writes that to him/her in order for him/her to realize that.”

(e-WALS Purpose Clauses 27.02.2022)

“Bunu fark etmesi için (onun) kendisine yazıyor.”

Finceden alınan (10). örnekte bitimsiz fiil olan *osta*, eylemcil kişi uyumuyla çekimlenmek yerine adcıl uyum biçimbirimi olan iyelik biçimbirimiyle uyuma girmektedir (e-WALS Purpose Clauses 27.02.2022):

(10) “*Men-en kauppa-an [osta-a-kse-ni ruoka-a].*

go-1SG shop-ILL buy-INF-TRASL-1POSS food-PRTV”

git-ITKL market-GİR al-BTSZ-OLŞ-1-İYE yiyecek-PAR

“I am going to the shop in order to buy food.”

(e-WALS Purpose Clauses 27.02.2022)

“Yiyecek almak için markete gidiyorum.”

Yuma dil ailesine ait, Arizona eyaletindeki Amerikan yerli dillerinden olan Maricopa’da, zaman tümcesi oluşturmak için kip, görünüş, zaman ve kişi uyumundan yoksun fiillere *henüz* anlamına gelen *-haay* ve *-DA* durum eki yerine kullanılan *-ly* biçimbirimleri getirilir (e-WALS When Clauses 27.02.2022):

(11) “[’ - *ashvar - haay - ly]* ’ - *nchen-sh iima-k*

1 - sing - yet - in 1 - old.sib-SBJV dance-REAL”

ben şarkı söyle- - henüz - -DA ben - büyük kardeş-İST dans-GRÇ

“When I sang, my brother started to dance.”

(e-WALS When Clauses 27.02.2022; Gordon 1986: 270)

“Şarkı söylediğimde büyük kardeşim dans etmeye başladı.”

Yeni Zelanda'nın yakınlarında yer alan Polinezya adasında konuşulan Maoricede, fiile isteme anlamı katan *kia* kipi mevcuttur. Bu kip, zaman ve görünüş bildirmez. Ancak tümceye zaman anlamı katar (e-WALS When Clauses 27.02.2022):

- (12) “[*Kia tae mai te moni*], *maa.ku e hoko mai he*
 SBJV arrive hither the money INTGEN.1SG T/A barter hither a
İST ulaş- buraya BEL para TAS.ITKL ZAM/GÖR takas buraya bir
 koha maa.u”
 gift INTGEN.2SG
 hediye TAS.2TKL

“When the money arrives, I'll buy you a present.”

(e-WALS When Clauses 27.02.2022; Bauer 1993: 64)

“Para ulaştığında sana bir hediye alacağım.”

Kuzeybatı Kafkasya'da konuşulan bir dil olan Abhazcadaki zaman tümcelerinde, fiillerin bitimli ve bitimsiz olmasına göre iki farklı biçimbirim bulunmaktadır. Bu dildeki bitimli ve bitimsiz biçimbirimlerden oluşan tümceler, aorist denilen geniş zaman çekimi içinde yer almaktadır. Ancak zaman tümcesindeki bitimsiz aorist, boş biçimbirimle çekimlenirken ana tümce fiilinin, bitimli aorist olan *-yt* biçimbirimiyle çekimlendiği görülmektedir (e-WALS When Clauses 27.02.2022):

- (13) “[*d - anə - z - ba*] *a - s°q°ə* (*ə*) - *lə - s - ta - yt'*
 her - when - I - see.NONFIN.AOR the - book it - to.her - I - give -
 FIN.AOR”

*onu - DIĞInDA - ben - gör-.BTSZ.GEN BEL-kitap onu - ona - ben -ver- -
 BTM.GEN*

“When I saw her, I gave her the book.”

(e-WALS When Clauses 27.02.2022; Hewitt 1987: 138)

“Onu gördüğümde, kitabı ona verdim.”

Baskçada ise *enean* biçimcesinin sözcüğe biçimlenmesiyle tümcede zaman anlamı oluşmaktadır (e-WALS When Clauses 27.02.2022):

- (14) “[*Etxe-ra irits-i n - in- - tz - enean*], *kontura-tu*
 house-ALL.SG arrive-PERF 1.SG.ABS - PST- AUX - (PAST)-when realize-PERF
ev-YÖNL.TKL var-BİT 1.TKL.YLN-GEÇ-YRDF-(GEÇ)-DIĞInDA fark et-BİT
 n- in - tz -en gatza eros - te - a
 1SG.ABS PST - AUX-(PST)-COMP salt(ABS.SG) buy-NMLZ-ABS.SG

ITKL.YLN GEÇ-YRDF-(GEÇ)-TÜM. tuz(YLN.TKL) satın al-ADLŞ-YLN.TKL

ahaz -tu z -i -tza -ida -la

forget-PERF 3.ABS-PST-AUX-1.DAT.SG-(PST)-COMP”

unut-BİT 3.YLN-GEÇ-YRDF-1.YÖN.TKL-(GEÇ)-TÜM

“When I arrived home, I realized that I had forgotten to buy salt.”

(e-WALS When Clauses 27.02.2022)

“Eve vardığımda tuz almayı unuttuğumu fark ettim.”

Dünyadaki farklı dillerden örneklerin verildiği bu bölümde, zaman tümcelerinin yapısı ve çeşitleri üzerinde durulmuştur. Buna göre; (5a-b), (6b) ve (7)’deki zaman tümceleri dengeli; (5c), (8), (9), (10), (11), (12), (13) ve (14)’teki zaman tümceleri ise sırasızdır. Tzutuhilceden örnek verilen (6b)’de zaman anlamı, belirli bir nesnenin varlığıyla sınırlandırılmakta; koşullandırılmaktadır. *Marimba* aslında Orta Amerika’da kullanılan Afrika kökenli vurmali bir çalgı aletidir (Kaya 2014: 12; Çuhadar 2016: 247). İçki yapımı sırasında bu aletin çalınmasıyla içki kalitesi arasında bağ kurulmaktadır. Tümcede, zaman anlamı katan herhangi bir dilbilgisel unsur kullanılmamasına rağmen *marimbanın* tümceye *olmazsa olmaz* gibi bir anlam katması, konuşurlara *muhteşem içki yapmanın* ancak *marimba* çalmayla eşdeğer zamanlarda gerçekleşeceği izlenimini yaratmaktadır.

Türkçede de bazen eksilteli tümcelere başvurduğumuz zaman Tzutuhilcedeki bu tümceye benzer tümceler kurmaktayız. Örneğin, “*nerede deniz orada ben.*” gibi bir tümcede karşı tarafa vermek istediğimiz anlam “*bir yerde deniz varsa/olduğunda ben oraya giderim.*”dir. “*Mehmet var, ben yok.*” türündeki eksilteli tümcelerde de aynı ifade yer almaktadır. Tümcce, “*bir yerde Mehmet varsa/olduğunda ben oradan ayrılırım, orada bulunmak istemem.*” anlamında kullanılmaktadır.

Canela-Krahô’daki tümcelerin benzerlerine de Türkçede rastlanmaktadır. “*ben içeri girdim. Hakan ayağa kalktı.*” örneğinde iki ayrı tümce vardır. “*Hakan’ın ayağa kalkması*”, “*ben içeri girdim.*” tümcenin gerçekleşmesiyle meydana gelmektedir. Bu tümce, aynı anlamı ifade etmek üzere “*ben içeri girdiğimde/girdiğim zaman Hakan ayağa kalktı.*” biçiminde de kurulabilmektedir. Öyleyse Türkçe de dengeli tümceler yoluyla zaman ifade edebilmektedir.

Maricopa’dan alınan (11). tümcede, *nchen* (büyük kardeş) ad öbeği, *-sh* isteme kipiyle çekimlenmektedir. *İsteme kipliği*; emir, istek, rica ve yalvarma gibi anlam alanlarından oluşmakta ve bunların dilbilgisel işaretleyicilerine de isteme işaretleyicileri adı verilmektedir (Aslan Demir, 2008: 15-17). *İsteme kipi (subjunctive mood)*, *gerçek dışı kipliğin (irrealis modality)* alt dalını oluşturmaktadır. Glossary of Linguistic Terms’te isteme kipinin; potansiyellik/güçüllük, belirsizlik, tahmin, zorunluluk ve arzu gibi anlamlardan oluştuğu ifade edilmektedir (e-SIL Subjunctive Mood 27.02.2022). Gerçek dışı kiplik ise geçmişte veya henüz gerçekleşmemiş ve gerçekleşmesi beklenen kiplikleri ifade etmektedir (e-SIL Irrealis Modality 27.02.2022).

Maricopa’da büyük kardeş *nchen* ad öbeği üzerindeki *-sh* biçimbirimi, şarkı söyleme eylemi gerçekleştiğinde büyük kardeşin dans etme potansiyelinin doğacağını bildirmek için sözcük üzerinde yer almaktadır. Ayrıca *nchen* ad öbeği üzerinde *-sh* biçimbiriminin

görölmesi kipliğin, yalnızca eylemler üzerinde değil, ad öbekleri üzerinde de gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. *iima (dans)* sözcüğünün üzerindeki *-k* biçimbirimi, gerçeklik ifade etmektedir. *Dans* sözcüğünün yanına herhangi bir fiil eklenmeden ya da bu anlamı veren başka bir fiil kullanmadan gerçeklik kipi olan *-k* biçimbirimiyle *dans etme* eyleminin gerçekleştiği anlatılmaktadır. Dolayısıyla bu da Maricopa dilinde kiplik biçimbirimlerinin, eyleme ihtiyaç duyulmadan onların yerine anlam ifade ettiğini kanıtlamaktadır. Tümcede *başlamak* ve *dans etmek* fiillerinin yer almaması da buna işaret etmektedir.

4. Kısıtlayıcı Zaman/Şart Tümcelerinin Kısıtlayıcı Sıfat İşlevli Yan Tümcelerle İlişkisi

Zaman tümceleri, *basit (ordinary)* ve *kısıtlayıcı şart/zaman tümceleri (restrictive if/when clauses)* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Farkas ve Sugioka 1983: 225):

(15)a. “John is grouchy when he is hungry.” ‘John aç olduğunda huysuzlaşır.’

b. “Lizards are pleased when the sun shines.” ‘Kertenkeleler güneş çıktığında mutlu olurlar.’

c. “Lizards are pleased when they are in the sun.” ‘Kertenkeleler güneşe çıktıklarında mutlu olurlar.’

d. “Bears are intelligent when they have blue eyes.” ‘Ayılar mavi gözlü olduğunda zekidir.’

e. “Small fish are widespread when big fish are rare.” ‘Büyük balık nadir olduğunda küçük balık yaygındır.’

f. “Canaries are popular when they are rare.” ‘Kanaryalar ender olduklarında popülerdir.’

(Farkas ve Sugioka 1983: 225)

(16) a. “When I entered the room Anna was knitting.” ‘Odaya girdiğimde Anna örgü örtüyordu.’

b. “Mary left when George came back.” ‘George geri döndüğünde Mary ayrıldı.’

(Farkas ve Sugioka 1983: 225)

(15)’teki tümcelerde *when*, *if*’le yer değiştirdiğinde tümcenin anlamında değişiklik olmaz ancak (16)’daki tümceler için aynı durum geçerli değildir:

(17) a. “John is grouchy if he is hungry.” ‘John aç olursa huysuzlaşır.’

b. “Lizards are pleased if the sun shines.” ‘Kertenkeleler güneş çıkarsa mutlu olurlar.’

c. “Lizards are pleased if they are in the sun.” ‘Kertenkeleler güneşe çıkarlarsa mutlu olurlar.’

d. “Bears are intelligent if they have blue eyes.” ‘Ayılar mavi gözlü olursa zekidir.’

e. “Small fish are widespread if big fish are rare.” ‘Büyük balık nadir olursa küçük balık yaygındır.’

f. “Canaries are popular if they are rare.” ‘Kanaryalar ender olurlarsa popülerdir.’

(Farkas ve Sugioka 1983: 227)

(18) a. “If I entered the room Anna was knitting.” ‘Anna’nın örgü ördüğü odaya girseydim.’

b. “*Mary left if George came back.” ‘George geri dönseydi Mary ayrıldı.’

(Farkas ve Sugioka 1983: 227)

(15) ve (17)'deki örneklerde, ana tümcede ifade edilenler belirli şartlar ve kısıtlamalarla sınırlı bir zamana dayandırıldığı için bu tümcelere kısıtlayıcı şart/zaman tümceleri denmektedir. Bu tümceler, sıfat işlevli yan tümcelerle anlamsal ilişki kurmaktadır (Declerck 1988: 140; Farkas ve Sugioka 1983: 241) ve bu özellikleri bakımından *zaman dışı (atemporal)* tümceleri oluşturmaktadırlar. Zaman dışı zaman tümceleri, anlamsal olarak sıfat işlevli yan tümceler gibi davransa da sözdizimsel olarak zarf tümcesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Farkas ve Sugioka 1983: 229). (16) ve (18)'deki tümceler ise, sıfat işlevli yan tümcelere dönüştürülemediği için basit zaman tümceleri olarak değerlendirilmektedir. Kısıtlayıcı şart/zaman tümceleri, sıfat işlevli yan tümcelerle oluştuğunda *kısıtlayıcı sıfat tümceleri (restrictive relative clauses)* meydana gelmektedir (Farkas ve Sugioka 1983: 228):

(19) a. “Lizards that are in the sun are pleased.” ‘Güneşe çıkan kertenkeleler memnundur.’

b. “Bears that have blue eyes are intelligent.” ‘Mavi gözlü (olan) ayılar zekidir.’

c. “Canaries that are rare are popular.” ‘Ender olan kanaryalar popülerdir.’

(Farkas ve Sugioka 1983: 228)

(20) a. “Species of animals sometimes die out (if they do not adapt themselves).”

‘Hayvan türlerinin bazen nesli tükenir (eğer birbirlerine adapte olamazlarsa).’

b. “Some species of animals die out (if they do not adapt themselves).”

‘Bazı hayvan türlerinin nesli tükenir (eğer birbirlerine adapte olamazlarsa).’

(Declerck 1988: 146)

(21) a. “Species of animals die out when they do not adapt themselves.”

‘Hayvan türleri birbirlerine adapte olmadıklarında nesilleri tükenir.’

b. “Species of animals that do not adapt themselves die out.”

‘Birbirine adapte olamayan hayvan türlerinin nesli tükenir.’

(Declerck 1988: 146)

Bazen, *genellikle, daima* gibi zarflar, tümceleri *kapsayıcılıktan (generic)*⁵ çıkardığı ve onlara belirli zaman atfettiği için *zamansıl (temporal)*⁶ olarak adlandırılmaktadır. Zaman dışı tümceler ise zaman zarflarıyla sınırlandırılmadığı için kapsayıcılık içermektedir. (15a-e) kapsayıcılık içermeyen, (16a-b) de şart tümcesiyle kurulamadığı için zamansıldır. Ayrıca, (15a-e)'deki tümcelerle kısıtlayıcı sıfat tümceleri oluşturulamamaktadır.

5. Yükseltme ve Denetleme Kuramı (Theory of Rising and Control)

5.1 Özneden Özneye Yükseltme ve Özne Denetleme

⁵ A.g.e., s. 167.

⁶ A.g.e., s. 346.

(22) a. “Jean_i is likely [_{t_i} to leave]” ‘Jean’in ayrılması muhtemeldir’.



b. “Jean is reluctant [PRO to leave]” ‘Jean ayrılmakta/ayrılmak konusunda isteksiz’.

(Carnie 2013: 430)

(22a)’da ana tümce *is likely*, yan tümce ise *to leave*’dir. Ana tümce, rol yüklemeye özelliğine sahip değilken yan tümcedeki *leave* fiili bu özelliğe sahiptir. Yan tümce tam çekimlenmediği için *Jean*, özne durumundan yoksundur ve durum özelliği kazanıp ana tümcenin boş olan özne konumunu doldurmak için *tümleyici öbeğinden* (*complementizer phrase*) ana tümcenin *zaman öbeğine* (*tense phrase*) yükselmektedir (Carnie 2013: 437):

(23) a. “no theta role Agent
 ↓ ↓
 [is likely to [Jean leave]]. raising” (Carnie 2013: 437).



Kontrol yapılarında ise ana tümce, özne yüklemeye özelliğine sahip olduğu için yükseltme yoktur. Yan tümce, durumsuz olan boş büyük adıyla (PRO/ADL) çekimlenir (Carnie 2013: 437):

b. “Experiencer Agent
 ↓ ↓
 [Jean is reluctant to [PRO leave]]. control” (Carnie 2013: 437).

5.2 Öznenen Nesneye Yükseltme ve Nesne Denetleme

(24) a. “Jean wants Robert_i [_{t_i} to leave].”

b. “Jean persuaded Robert_i [PRO_i to leave].” (Carnie 2013: 443).

(24a)’daki *want* fiili geçişlidir ve üye yapısı gereği tümceye rol yüklemesi gerekmektedir. Ancak fiilin yüklemek zorunda olduğu üye tümcede yer almamaktadır. *Robert* de *to leave* yan tümcesinin öznesidir. *Want* fiili durum yüklemek için *Robert*’i özne konumundan yükselterek nesne konumuna taşımaktadır.

(24b)’de de *Robert*, *to leave* yan tümcesinin öznesidir. Ancak burada ana tümcenin nesnesi olmak için yan tümceden yükseltilmemektedir. *Robert* zaten ana tümcenin nesnesidir ve aynı zamanda yan tümcenin de özne konumunda yer almaktadır. Nesne konumundayken özneyi denetlediği için nesne denetleme gerçekleşmektedir. (24a-b), Türkçede şöyle açıklanabilir:

(25) a. Jean [*Robert ayrılısın*] istiyor.

b. (?) Jean *Robert+ik* [*ik ayrılısın*] istiyor.⁸

⁷ trace.

⁸ (?) : Doğruluğu daha az kabul edilebilir tümce.

- c. Jean Robert+in_k ayrılma+sı+n+t_m [ik i_m] istiyor.
- d. Jean Robert+ik [ADL_{ik} Robert+in ayrılması konusunda] ikna etti.
- e. Jean Robert+ik [ADL_{ik} Robert ayrılmaya] ikna etti.
- f. *Jean [Robert ayrılısın] ikna etti.
- g. *Jean [Robert ayrılısın konusunda] ikna etti.
- h. *Jean Robert+in_k ayrılma+sı+n+t_m [ik i_m] ikna etti.
- i.*Jean Robert+ik [ADL_{ik} Robert ayrılısın konusunda] ikna etti.
- i. *Jean Robert+ik [ADL_{ik} Robert ayrılısın] ikna etti.
- j. *Jean Robert+ik [ADL_{ik} Robert+in ayrılmasına] ikna etti.

(25a)'da ana tümcenin içine dengeli yan tümcenin gömüldüğü görülmektedir. Dengeli yan tümcenin öznesi olan *Robert*, gömülü tümceden tek başına ana tümcedeki *iste-* fiilinin nesne konumuna yükselmektedir (b). (c)'deki tümcenin (b)'ye göre daha kabul edilebilir olduğunu düşünürsek *Robert*'le birlikte *ayrıl-* fiilinin de nesne konumuna yükseldiği ve ikisinin +(n)In + (s)I öbek yapısıyla ana tümcenin nesnesini oluşturduğu gözlemlenmektedir (c).

(25d)'deki *ikna et-* fiili de *iste-* fiili gibi geçişlidir. Ancak (f-g)'deki tümceler (a)'daki gibi ana tümcenin içine gömülememektedir. (h)'deki tümcede de ana tümceye nesne yükseltilememektedir. (i-j)'de *Robert* ana tümcenin nesnesi konumundadır ancak *ayrılısın konusunda*, *ayrılısın* ve *ayrılmasına* tümceleri, dengeli ve sırasız da olsa bozuk tümcelerin üretilmesine sebep olmaktadır. Öyleyse *ikna et-* fiili tümceye, *iste-* fiili gibi yalnızca belirtme durumundan oluşan bir tümleş⁹ yüklememektedir. Belirtme durumunun yanı sıra (d-e)'de gösterildiği üzere *-mAsI konusunda* ve *-mAyA* tümleşlerinden oluşan ikinci bir nesne daha yüklemektedir. (d-e)'de hem ana tümcede hem de yan tümcede nesnelere aynı olduğu için yan tümcedeki *Rober+in* ve *Robert* sözcükleri silinmekte ve ana tümcenin nesnesi olan *Robert+i* tarafından boş büyük adilla denetlenmektedir. *-mAsI konusunda* ve *-mAyA*'nın tümleş oluşturmadığını varsayalım. O zaman (i-j)'nin bozuk olmaması gerekirdi. Ancak (i)'da *-sIn* bitimli fiil biçimbiriminin *konusunda*'yla; (j)'de ise *-mAsInA*'nın bitimsiz fiil biçimbirimi olan *adcıl uyumlu tümleş* oluşturmadığı açıktır.

6. Yükseltme ve Denetleme Kuramına Göre *-DiğİNda* ve *-Diğİ zaman/gün/an/sabah/akşam/gece* Tümceleri

Birçok dilde, İngilizcede olduğu gibi bağımlı tümceler *that* gibi tümleyicilerle oluşturulur. Ancak tümleyicilerin adillar ve adlardan oluştuğuna da rastlanmaktadır. (26a-b-c)'de Koreceden alınan örneklerde *kes* sözcüğü, *şey* anlamına gelmekte ve tümleyici görevinde kullanılmaktadır (Cristofaro 2003: 96):

⁹ Burada tümleşten kasıt, dolaylı tümleş ve zarf tümleci değildir. Tümleş, bir fiilin içerik yapısına göre tümcenin kurulumunda bulunması gereken zorunlu unsurlar olarak ele alınmaktadır. Geleneksel dilbilgisindeki dolaylı tümleş ve zarf tümleci ise her tümcede zorunlu olarak yer almamaktadır.

(26) a. “*ku kes chayk iey yo*

that thing is a book”

o şey -tur bir kitap

“That thing is a book”

“O şey bir kitaptır”

b. “*na nin ki ka o-ni kes li lal-nn-ta*

I he come-PRES thing ACC know-PRES-M”

Ben o gel-ŞİM şey BLR bil-ŞİM-E

“I know (the fact) that he is coming”

“Onun geldiğini biliyorum”

c. “[*na nin k ka-l kes*] *li myenglyengha-ess-ta*

I him go-FUT thing ACC order-PAST-M”

Ben ona git-GEL şey BLR emret-GEÇ-E

“I ordered him to go”

“Ona gitmesini söyledim”

(Cristofaro 2003: 96)

Türkçede de (26b)’ye benzer tümceler kurulmaktadır. (27a-c)’de Türkçede tümleyicilerin sıfat işlevli yan tümcelerle ve (27b-d)’de ise başı düşmüş öbek yapılarla ana tümceye bağlandıklarını görmekteyiz. Tümleyici baş unsuru, zamirden veya adlardan oluşabilmektedir:

(27) a. *Ben [oku-duğum şey+i] biliyorum.*

b. *Ben [oku-duğum+u] biliyorum.*

c. *(Sen) ben+im [oku-duğum şey+i] biliyorsun.*

d. *(Sen) ben+im [oku-duğum+u] biliyorsun.*

e. **(Sen) ben/ben+im [oku-duğum şey] biliyorum/biliyorsun.*

f. **(Sen) ben/ben+im [oku-duğum] biliyorum/biliyorsun.*

-*DIĞI zaman/gün/an/sabah/akşam/gece* öbeği de (27a-c) gibi sıfat işlevli yan tümcelerle tümleyici oluşturabilmektedir (28a-b):

(28) a. *Ben/*Ben+im Ankara’ya [gel-diğim zaman+ı/gün+ü/an+ı/sabah+ı/akşam+ı/gece+yi] biliyorum.*

b. *Ben Ankara’ya [gel-diğim+i] biliyorum.*

c. *(Sen) *ben/ben+im Ankara’ya [gel-diğim zaman+ı/gün+ü/an+ı/sabah+ı/akşam+ı/gece+yi] biliyorsun.*

d. *(Sen) ben+im Ankara’ya [gel-diğim+i] biliyorsun.*

e. **(Sen)ben/ben+im Ankara’ya [gel-diğim zaman/gün/an/sabah/akşam/gece] biliyorum/biliyorsun.*

f. *(Sen) ben/ben+im Ankara'ya [gel-diğim] biliyorum/biliyorsun.

-DIĞINDA ulacı ise ne sıfat işlevli yan tümcelerle (29a) ne de başı düşmüş öbek yapılarla (29b) tümleyici oluşturabilmektedir:

(29) a. *(Sen) ben/ben+im Ankara'ya [gel-diğimde zaman+ı/gün+ü/an+ı/sabah+ı/akşam+ı/gece+yi] biliyorum/biliyorsun.

b. *(Sen) ben/ben+im Ankara'ya [gel-diğimde+yi] biliyorum/biliyorsun.

-DIĞI zaman/gün/an/sabah/akşam/gece öbeğiyle kurulan sıfat işlevli yan tümceler, çokluk biçimiriyle çekimlendiğinde tümleyici olabilmektedir (30a-b) ancak çokluk ve bulunma durumuyla (30c) ya da yalnızca bulunma durumuyla (30d) çekimlendiğinde bu mümkün değildir:

(30) a. Ben/*Ben+im ağırdan [uyuyama-dığım zamanlar+ı/günler+i/anlar+ı/sabahlar+ı/akşamlar+ı/geceler+i] iyi biliyorum.

b. (Sen)*ben/ben+im ağırdan [uyuyama-dığım zamanlar+ı/günler+i/anlar+ı/sabahlar+ı/akşamlar+ı/geceler+i] iyi biliyorsun.

c. *(Sen) ben/ben+im ağırdan [uyuyama-dığım zamanlarda+yi/günlerde+yi/anlarda+yi/sabahlarda+yi/akşamlarda+yi/gecelerde+yi] iyi biliyorum/biliyorsun.

d. *(Sen) ben/ben+im ağırdan [uyuyama-dığım zamanda+yi/günde+yi/anda+yi/sabahta+yi/akşamda+yi/gecede+yi] iyi biliyorum/biliyorsun.

(28a-c) ve (30a-b) bize, ana tümceye genellikle zaman anlamı katan bu öbeklerin yeri geldiğinde (27a-c) gibi nesne işlevinde kullanılabildiğini de kanıtlamaktadır. (29a-b) ve (30c-d)'deki yan tümceler ise bu işlevde kullanılamamaktadır. Öyleyse, çalışmanın temelini oluşturan örnekleri, (27)'deki tümcelerden itibaren yükseltme ve denetleme kuramı çerçevesinde değerlendirelim:

(31) a. Ben_k [~~ben+im~~ oku-duğum şey+i] [ADL_k biliyorum].

b. Ben_k [~~ben+im~~ oku-duğum+u] [ADL_k biliyorum].

c. (Sen) [ben bir şey okudum] biliyorsun.

d. (Sen) ben+im_k oku-duğum şey+i_m [ik im] biliyorsun.

e. (Sen) [ben (bir) şey okudum] biliyorsun.

f. (Sen) *ben/ben+im_m oku-duğum+u_m [ik im] biliyorsun.

(32) a. Ben_k [~~ben+im~~ Ankara'ya gel-diğim zaman+ı/gün+ü/an+ı/sabah+ı/akşam+ı/gece+yi] [ADL_k biliyorum].

b. Ben_k [~~ben+im~~ Ankara'ya gel-diğim+i] [ADL_k biliyorum].

c. (Sen) [ben (bir) zaman/gün/an/sabah/akşam/gece Ankara'ya geldim] biliyorsun.

d. (Sen) ben+im_k Ankara'ya gel-diğim zaman+ı/gün+ü/an+ı/sabah+ı/akşam+ı/gece+yi_m [ik im] biliyorsun.

e. (Sen) [ben Ankara'ya geldim] biliyorsun.

f. (Sen) *ben/ben+im_k Ankara'ya gel-diğim+i_m [ik im] biliyorsun.

- (33) a. *Ben_k [~~ben+im~~ ağrıdan uyuyama-dığım zamanlar+ı/günler+i/anlar+ı/sabahlar+ı/akşamlar+ı/geceler+i]* [ADL_k iyi biliyorum].
- b. *(Sen) [ben (bazı) zamanlar/günler/anlar/sabahlar/akşamlar/geceler ağrıdan uyuyamadım] biliyorsun.*
- c. *(Sen) ben_k/ben+im_k ağrıdan uyuyama-dığım zamanlar+ı/günler+i/anlar+ı/sabahlar+ı/akşamlar+ı/geceler+i_m [ik im] iyi biliyorsun.*
- (34) a. *Ben_k [~~ben+im~~ Ankara'ya gel-diğim zaman/gün/an/sabah/akşam/gece]* [ADL_k amcana gitmişti-m].
- b. *(Sen) [ben (bir) zaman/gün/an/sabah/akşam/gece Ankara'ya geldim] amcana gitmişti-n.*¹⁰
- c. *(Sen) ben_k/ben+im_k Ankara'ya gel-diğim zaman/gün/sabah/akşam/gece_m [ik im] amcana gitmişti-n.*
- (35) a. *Ben_k [~~ben+im~~ Ankara'ya gel-diğimde]* [ADL_k amcana gitmişti-m].
- b. *(Sen) [ben Ankara'ya geldim] amcana gitmişti-n.*
- c. *(Sen) ben_k [ADL_k Ankara'ya gel-diğimde] amcana gitmişti-n.*
- (36) a. *Ben_k [~~ben+im~~ işe geç kal-dığım zamanlar(da)/günler(de)/anlar(da)]* [ADL_k gergin olurum].
- b. *Patronum [ben (bazı) zamanlar(*da)/günler(*de)/anlar(*da) geç kalırım] gergin olur.*
- c. *Patronum ben_k/ben+im_k işe geç kal-dığım zamanlar(da)/günler(de)/anlar(da)_m [ik im] gergin olur.*
- d. *Ben_k [~~ben+im~~ yorgun ol-duğum akşamlar(da)]* [ADL_k genellikle film izlerim].
- e. *Evdekiler [ben (bazı) akşamlar(*da) yorgun olurum] sessiz olmaya özen gösterir.*
- f. *Evdekiler ben_k/ben+im_k yorgun ol-duğum akşamlar(da)_m [ik im] sessiz olmaya özen gösterir.*
- g. *Ben_k [~~ben+im~~ ağrıdan uyuyama-dığım geceler(de)]* [ADL_k egzersiz yaparım].
- h. *Kardeşim [ben (bazı) geceler(*de) ağrıdan uyuyamam] bana masaj yapar.*
- ı. *Kardeşim ben_k/ben+im_k ağrıdan uyuyama-dığım geceler(de)_m [ik im] bana masaj yapar.*
- i. *Ben_k [~~ben+im~~ uyuyakal-dığım sabahlar(da)]* [ADL_k kahvaltımı iş yerinde yaparım].
- j. *Kardeşim [ben (bazı) sabahlar(*da) uyuyakalırım] beni işe bırakır.*
- k. *Kardeşim ben_k/ben+im_k uyuyakal-dığım sabahlar(da)_m [ik im] beni işe bırakır.*

7. Sonuç ve Tartışma

4. bölümde değinilen konu, bu çalışmada ele alınamayacak kadar kapsamlı olsa da zarf tümceleri üzerine gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutması düşüncesiyle ilgili bölümdeki terimleri ve örnek tümceleri paylaşmayı uygun gördük. (26b-c)'de Koreceden alınan örneklerde görüldüğü üzere, öbek başları adlar ve adılardan oluşan tümceler ana tümcenin tümleyicisi görevini üstlenebilmektedir. Geleneksel dilbilgisinde ise Türkiye Türkçesindeki *-DIĞINDA* biçimbirimi ve *-DIĞI zaman/gün/an/*

¹⁰ (34c) ve (36c-f-ı-k)'de *herhangi bir* anlamı olduğundan yan tümceler ana tümcenin içine gömülürken *bir* ve *bazı* sıfatları zorunlu olarak sözcükleri nitelermekte; sözcüklerin tümleyicisi görevini görmektedir. Ana tümceye yükselirken yine bir sıfat olan *-DİK* da aynı işlevi görmektedir.

sabah/akşam/gece öbeğinden oluşan tümceler, zaman zarfı işlevinde kullanılmakta ve bu yapılarla oluşan tümceler, ana tümcenin zorunlu unsurları arasında değerlendirilmemektedir. Ancak (27)’den (36)’ya kadar yapmış olduğumuz testlerde, -*DIĞI zaman/gün/an/sabah/akşam/gece* öbeğinin (27a-b-c-d)’deki yapılarla benzer özellikler taşıdığı tespit edilmiştir. (28a-c), (30a-b), (32a-d) ve (33a-c)’de, -*DIĞI zaman/gün/an/sabah/akşam/gece* öbeği, ana tümcenin tümleyicisi, zorunlu unsuru olarak tümcede yer almaktadır. (29a-b)’deki -*DIĞINDA* biçimbirimiyle kurulan tümcelerde, bu mümkün değildir. (32a-b) ve (33a)’da, ana ve yan tümcelerin öznelerinin aynı olduğu durumlarda özne denetlemenin; (32d-f) ve (33c)’de ana ve yan tümcelerin öznelerinin farklı olduğu durumlarda ise nesne yükseltmenin gerçekleştiği görülmektedir.

Çalışmamızın temelini oluşturan araştırma sorularına; (34), (36) arasında uygulanan testlerden ana ve yan tümcelerin öznelerinin aynı olduğu (34a), (35a) (36a-d-g-i)’de özne denetlemenin; öznelerin farklı olduğu (34c) ve (36c-f-i-k)’de ise nesne yükseltmenin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. (35c)’de, ana ve yan tümcenin özneleri farklı olmasına rağmen özne denetleme gerçekleşmektedir. Bunun nedeni, (29b)’de -*DIĞINDA* biçimbiriminin ana tümcenin tümleyicisi işlevinde kullanılamamasındandır. Nesne denetlemenin görüldüğü (25d-e)’de, yan tümcenin özneleri *Robert+in* ve *Robert* olmak üzere iki şekilde tümcede yer almaktadır. Nesne yükseltme örneklerinde de bu duruma biraz benzer olarak *ben/benim* olmak üzere iyelik ve eylemcil zamir özne görevi görmektedir. (31f) ve (32f)’de ise aynı durum gerçekleşmemektedir. (35c)’de, ne nesne denetleme ne de nesne yükseltmeye ilişkin herhangi bir durum görüldüğünden yalnızca özne denetlemenin varlığından söz edilebilmektedir.

3. araştırma sorumuza göre, (36b-e-h-j)’de çokluk ve durum biçimbirimiyle çekimlenen tümce, ana tümce içerisine gömülememektedir yani tümleyici özelliğine sahip değildir. Bu açıdan -*DIĞINDA* ile benzerlik göstermektedir. Bulunma durumu, çokluk biçimbirimi üzerinden kaldırıldığında tümcede herhangi bir sorun yoktur. Ancak buna rağmen (36c-f-i-k)’de nesne yükseltme, ana ve yan tümcenin özneleri farklı olsa da gerçekleşmektedir. Oysaki -*DIĞINDA* ile kurulan tümcelerde bu mümkün değildir. Bunu, çokluk biçimbiriminin esasen yan tümceyi tümleyici yapabilme özelliğine sahip olmasıyla yani ana tümcenin nesnesi haline getirebilmesiyle; bulunma durumu biçimbiriminin ise çokluk biçimbiriminden sonra biçimce, yani seçimlik unsur işleviyle kullanılmasıyla değerlendirmekteyiz. Çokluk biçimbiriminin, *patronum ben/ben+im işe geç kal-dığım zamanlar+ı hiç unutmaz* gibi tümcelerde tümleyici oluşturabilme özelliği baskın olduğundan, *zamanlar(da)* gibi yapılarda da temelde bu özelliğini korumakta ve seçimlik olan bulunma durumu biçimbirimi, nesne yükseltmeyi engelleyememektedir. (3d-h-k-o)’daki yan tümceler, tümleyici olabilmek için ihtiyacı olan çokluk biçimbiriminden yoksun olduğundan bozulmaktadır. Geleneksel dilbilgisinde, -*DIĞINDA* ve -*DIĞI zaman/gün/an/sabah/akşam/gece* öbeği, anlambilimsel açıdan zaman zarfı işlevinde; sözdizimsel açıdan ise zarf tümlecisi, zorunlu olmayan unsurlar olarak değerlendirilse de -*DIĞI zaman/gün/an/sabah/akşam/gece* öbeğinin başını oluşturan sözcüklerin, (28)’de görüldüğü üzere asıl sözdizimsel işlevi, ana tümcenin tümleyicisi olmaktır. Korecedeki *kes* sözcüğü gibi, bu sözcükler de tümleyici oluşturmaktadır.

Bunların yanı sıra, 3. bölümde verilen örneklerden hareketle, Türkiye Türkçesindeki zarf tümcelerinin çoğunlukla sırasız; bir kısmının da dengeli tümcelerden oluştuğu

görmüştür. Ayrıca, Tzutuhilce ve Canela-Krahô'daki zarf tümcelerinin yapısıyla Türkiye Türkçesindeki zarf tümcelerinin yapısında benzerlikler olduğu saptanmıştır.

İngilizce Kısaltmalar

A:	aspect	NONFIN:	non-finite
ABS:	absolutive	PAST:	past
ACC:	accusative	PERF:	perfect
ALL:	allative	PL:	plural
AOR:	aorist	POSS:	possessive
AUX:	auxiliary	PRES:	present
COMP:	complementizer	PRO:	pronoun
DAT:	dative	PRTV:	partitive
FIN:	finite	PST:	past
FUT:	future	REAL:	realis
ILL:	illative	REFL:	reflexive
IND:	indicative	SBJV:	subjunctive
INF:	infinitive	SG:	singular
INTGEN:	intended genitive	T:	tense
M:	masculine	TRASL:	translative
NMLZ:	nominalizer		

Türkçe Kısaltmalar

ADL:	büyük adıl	GÖR:	görünüş
ADLŞ:	adlaştırıcı	GRÇ:	gerçeklik kipi
BEL:	belirleyici	İST:	isteme kipi
BİL:	bildirme kipi	İYE:	iyelik
BİT:	bitmişlik	OLŞ:	oluş durumu
BLR:	belirtme durumu	PAR:	parçacıl
BTM:	bitimli	SÜR:	sürerlik
BTSZ:	bitimsiz	ŞİM:	şimdiki zaman
ÇOĞ:	çoğul	TAS:	tasarı tamlayanı
DÖN:	dönüşlü	TKL:	tekil
E:	eril	TÜM:	tümleyici
GEÇ:	geçmiş zaman	YLN:	yalın durum
GEL:	gelecek zaman	YÖNL:	yöneliş durumu
GEN:	geniş zaman	YÖN:	yönelme durumu
GER:	gereklilik	YRDF:	yardımcı fiil
GİR:	giriş durumu	ZAM:	zaman

Kaynakça

- ASLAN DEMİR, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği: Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker.
- AYDEMİR, İbrahim Ahmet (2013). "Türkçede Zarf-Fiillerin Görünüş Değerleri". *Erdem*, 15-30.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2019). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BAUER, Winifred (1993). *Maori Descriptive Grammars*. London and New York: Routledge.
- BOZ, Erdoğan (2005). "Bir Birleşik Zarf-Fiil "Fiil+Sıfat-Fiil Eki+(İyelik Eki+) Hal Eki" Yapısı Üzerine". *İlmi Araştırmalar*, 191: 43-48.
- CARNIE, Andrew (2013). *Syntax A Generative Introduction*. USA: Blackwell.
- CRISTOFARO, Sonia (2003). *Subordination*. New York: Oxford.

- ÇUHADAR, Hakan Celil (2016). “Dünyadaki Profesyonel Müzik Eğitiminin İncelenmesi”. *Akademik Bakış*, 879: 243-251.
- DAYLEY, Jon Philip (1981). *Tzutuñil Grammar*. Berkeley: University of California.
- DECLERCK, Renaat (1988). “Restrictive “When”-Clauses”. *Linguistics and Philosophy*, 11/131-168.
- e-SIL = Glossary of Linguistic Terms (2003). “Subjunctive Mood”. <https://glossary.sil.org/term/subjunctive-mood> (Erişim Tarihi: 27.02.2022)
- e-SIL = Glossary of Linguistic Terms (2003). “Irrealis Modality”. <https://glossary.sil.org/term/irrealis-modality> (Erişim Tarihi: 27.02.2022)
- e-WALS = The World Atlas of Language Structures Online (2013). “Purpose Clauses”. <https://wals.info/chapter/125> (Erişim Tarihi: 27.02.2022)
- e-WALS = The World Atlas of Language Structures Online (2013). “‘When’ Clauses”. <https://wals.info/chapter/126> (Erişim Tarihi: 27.02.2022)
- FARKAS, F. Donka; SUGIOKA, Yoko (1983). “Restrictive If/When Clauses”. *Linguistics and Philosophy*, 225-258.
- GORDON, Lynn (1986). *Maricopa Morphology and Syntax*. Berkeley: University of California.
- GÖKSEL, Aslı; KERSLAKE, Celia (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- GÜLSEVİN, Gürer (2001). “Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf Fiiller Üzerine”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 2/122-143.
- HEWITT, Brian George (1987). *The Typology of Subordination in Georgian and Abkhaz*. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- İMER, Kamile; KOCAMAN, Ahmet; ÖZSOY, A.Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ.
- KAYA, Mehmet (2014). *Klasik Gitarın Halk Müziğinde Kullanımının Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi.
- KORKMAZ, Zeynep (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KURT, Pinar (2006). *Zarf-Fiillerin Anlam Farklılıklarının Kavratılması*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi.
- NOONAN, Michael (1992). *A Grammar of Lango*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- ÖZDEMİR, Hakan (2013). “Bir Nöbetleşme Hadisesi ve -sA Şart Ekine Yansımaları”. *Karadeniz Araştırmaları*, 37/227: 199-207.
- ÖZKAN, Abdurrahman; AŞCI, Ufuk Deniz; TOKER, Mustafa (2020). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. Konya: Palet.
- POKROVSKAYA, L. A. (2021). “Gagauzcadaki Bazı Zarf-Fiiller Üzerine”. *Prof. Dr. S. Mahmut Kaşgarlı Armağanı* (Çev. Bülent Hünerli), (Edt. Ali İhsan Öbek, Levent Doğan, Sevgi Öztürk, Berhem Acar). Çanakkale: Paradigma Akademi, 71-77.
- POPJES, Jack; POPJES Jo (1986). “Canela-Krahô”. *Handbook of Amazonian Languages*, Berlin: Mouton de Gruyter, 128-199.
- STASSEN, Leon (1985). *Comparison and Universal Grammar*. New York: Oxford.
- TİKEN, Kamil (2003). “Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri”. *Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten*, 47/279-364.
- TÜRKMEN, Emre (2015). *Türkmen Türkçesinde Zarf-Fiiller*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- UNDERHILL, Robert (1976). *Turkish Grammar*. England: The MIT Press.
- YILMAZ, Özlem Deniz (2019). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- YÜCEOL ÖZEZEN, Muna (2018). “Türkçede Zarf-fiiller ve Zarf-fiillerde Yapılaşma Süreçleri”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 27/237: 79-97.
- ZENGİN, Eyüp (2018). “Türkçedeki Zarf-Fiil Gruplarının Almandadaki Eşdeğerlilikleri”. *Schriften zur Sprache und Literatur II*. London: Ijopoc, 31-42.